

Talonpojat ja Neuvosto-Venäjä vuonna 1922

Arto Luukkanen

”...toinen vaikeus oli se, että talonpojat tunsivat voittamatonta epäluuloa tilanomistajaa kohtaan eivätkä voineet uskoa, että tilanomistajalla saattoi olla muita tarkoituksia kuin nylkeä talonpoikaa niin paljon kuin mahdollista. He olivat varmoja siitä, että herra aina salasi heiltä perimmäisen tarkoituksensa, puhui pa hän sitten mitä hyvänsä. Ja selittäessään kantaansa he puhuivat ummet ja lammet, mutta eivät koskaan sanoneet sitä, mitä sisimmässään todella ajattelivat. Sitä paitsi, talonpojat asettivat jokaisen sopimuksen ensimmäiseksi ja muuttumattomaksi ehdoksi se, ettei heitä pakotettaisi mihinkään uusiin työtapoihin ja uusien työaseiden käyttöön. He myönsivät kyllä, että aura kynti paremmin ja että kylvökone toimi joutuisammin, mutta he löysivät tuhansia syitä, joiden vuoksi eivät tahtoneet käyttää kumpaakaan, ja vaikka Levin oli vakuuttunut siitä, että viljelystasoa oli laskettava, oli hänen sääli luopua uudistuksista, joiden etevämyys oli niin silmiinpistävä...”(Leo Tolstoi: Anna Karenina)

Annus Mirabilis 1922

Edellä oleva lainaus Leo Tolstoin *Anna Karenina*sta kertoo kaunokirjallisen käsityksen siitä, miksi venäläinen talonpoika vierasti uudistuksia. Hyppäys tästä lainauksesta neuvostovaltaan voi tuntua huimalta, mutta kysymys on kuitenkin perimmältään samasta ongelmasta – siitä miten venäläiset talonpojat kohtasivat auktoriteetin ja siitä, millä lailla he omalla toiminnallaan ky-

seenalaistivat heihin kohdistuvia modernisaatiohaasteita. Kyseessä on kuitenkin vain nerokkaan taiteilijan oivaltava näkemys asiasta.

Paradoksaalista kyllä neuvostovallan ensimmäiset vuosikymmenet tarjoavat ainutlaatuisen mahdollisuuden tutustua talonpoikien mielialoihin. Uudet vallanpitäjät keräsivät tarkasti tietoa tilasta maan eri osista. Salaisen poliisin johto teki paikallistasolta saamistaan raporteista sitten yhteenvedon maan korkeimmalle johdolle. Näin Kremlin korkeuksissa elävä neuvostoliitti, Stalin etunenässä, sai tietoa siitä, mitä maassa oikein tapahtui.

Seuraavassa lyhyessä artikkelissa tutkitaan sitä, mitä raportit kertoivat Neuvosto-Venäjän talonpojista vuonna 1922. Raportit on julkaistu erityisessä *Soveršenko sekretno – Lubjanka o položenii v strane 1922-1934 gg.* -kokoelmassa (ko. lähteistä enemmän, Luukkanen 2005, 145-148). Kyseiset lähteet tarjoavat ainutlaatuisen mahdollisuuden tarkastella neuvostojohtajien saamaa informaatiovirtaa ja sitä, minkälaisen tietojen perusteella Neuvosto-Venäjän politiikkaa oikein johdettiin.

Vuosi 1922 ja NEP-kauden alku sarastivat Neuvosto-Venäjän talonpojille synkkänä. Kommunismine puolue oli tosin hellittänyt sotakommunismine aikaista tiukkaa otettaan. Talonpoikien pakko-otot (prodrazverstka) olivat lopetettu ja korvattu elintarvikeverolla (prodnalog). Vuosina 1920-21 valtio oli takavarikoinut 423 miljoonaa puutaa viljaa, mutta nyt, vuosina 1921-22, viljaa piti saada veroina 240 miljoonaa puutaa. Kyseinen muutos soi talonpojille mahdollisuuden myös vapaaseen kauppaan. Valtiolle tulevan veroviljan luovuttamisen jälkeen ylimääräinen

vilja oli mahdollista kaupata tai vaihtaa erityisillä toreilla muihin tuotteisiin. (Nove 1982, 81-82.)

Muutos ei kuitenkaan tapahtunut helposti. Kommunistisen puolueen ei ollut helppoa muuttaa sisällissodan aikaisia menetelmiään käden käänteessä. Muutoksen teki vaikeaksi myös se, että uusi talouspolitiikka ei merkinnyt poliittista suojausäättä vaan entistään ankarampaa poliittisen opposition kurinpalautusta.

Toisaalta kaupankaan vapaus ei voinut pelastaa talonpoikia huonoilta sadoilta; maata vaivasi kuivuudesta johtuva ankara nälänhätä. Vuoden 1920 sato oli ollut huono, ja kuivuuden takia vuoden 1921 sato jäi 43 %:iin ennen sotia saaduista sadoista. Nälän apurina toimivat Volgan alueella myös taudit. Tässä vaiheessa ulkomaatkin heräsivät ja amerikkalaiset avustusorganisaatiot, erityisesti *American Relief Administration* (ARA), olivat valmiita avustamaan Neuvosto-Venäjän nälkäisiä. (Nove 1982, 86; Luukkanen 1994, 103-104.)

Nälkiintynyt ja sisällissodasta kärsivä maa-seutu ja sen asukkaat olivat ratkaisevassa asemassa NEP-politiikan alussa. Talonpojilta verotettava vilja toimi miltei ainoana valtion tulojen lähteenä. Talouspolitiikan muutoksen onnistuminen riippui siten siitä, suostuisivatko talonpojat myymään ylijäämäviljansa kaupunkeihin. Mitä sitten tapahtui vuonna 1922, suostuivatko talonpojat näihin uusiin järjestelyihin, joista NEP-politiikan onnistuminen olisi kiinni? Pelastaisivatko talonpojat neuvostovallan?

Passiivinen odotus

Johtava kommunistinen puolue seurasi hyvin tarkasti talonpoikien mielialoja, ja niistä raportoitiin säännöllisesti maan ylimmälle johdolle. Maaliskuussa 1922 Venäjän kommunistisen puolueen keskuskomitealle annettun raportin mukaan talonpoikien mielialoissa ei ollut kehumista. Raportissa todettiin, että talonpoikaistoa huolestutti elintarvikeveron kanto ja valmistautuminen kevään kylvökampanjaan. Tilanteen vakavuus paistoi tässä raportissa selvästi. Sen mukaan oli ilmeistä, että talonpojilta ei voinut enää ”puris-

taa” enempää ylimäärästä viljaa. Kaikki se, mitä heistä on voitu saada irti ilman ääritoimia, oli jo aikaisemmin verotettu. Raportissa painotettiin, että kevättalven aikana oli käynyt selväksi, että nyt talonpojilta oli verotettava sitä, mitä he eivät halunneet eivätkä faktisesti voineetkaan antaa. Tämän vuoksi veronkanto tapahtui äärimmäisen suuttumuksen ilmapiirissä aiheuttaen joskus erittäin ei-toivottuja ilmiöitä. Kärjistynein tilanne oli Siperiassa, jossa elintarvikeveron 100-prosenttinen suorittaminen merkitsi tosiasiaassa nälkää ja täydellistä perikatoa. (SS I, 1, 90. No. 1.)

Painostava ilmapiiri korostui myös Leninille lähetetyssä 1. maaliskuuta päivätyssä (2.3.1922) GPU:n informaatio-osaston *Gosinformsvodkassa*. Siinä ilmoitettiin, että erityisesti Kurskin ja Volgan alueilla talonpoikien mieliala oli kiihtymässä. Syy tähän oli myös kommunisteissa itsessään: talonpoikien huono mieliala johtui verotuksesta ja kommunistien karkeasta käytöksestä verokannon aikana. Verotusta hoitaneet paikalliset kommunistit eivät nähtävästi tehneet eroa entisten pakko-ottojen ja verotuksen välillä. Joillakin seuduilla oli raportin mukaan odotettavissa yhteenottoja. Nälänhädästä kärsinyt Volgan alue oli tässä mielessä oma lukunsa. Kuolevien kylien asukkaiden suhde neuvostovaltaan ja kommunistipuolueeseen oli raportin mukaan selvästi ”kielteinen”. (SS I, 1, 97-100, No. 2/267.)

Volgan alue ei kuitenkaan ollut ainoa kriittinen alue. Verotus koettiin ankarana sisällissodan tuhoista kärsivässä maassa, etenkin siellä missä sadot jääneet heikoiksi. Erityisesti Orelissa ja Ukrainassa (Harkovan piirissä: Bogoduhovskoje, Valkovskoje, Zmijevskoje) talonpojat osoittivat nurjaa mieltä neuvostovaltaa kohtaan. Tyypillisin vastarinnan muoto oli se, että viljaa piilotettiin maakuoppiin. Joissakin paikoissa veronkanto oli keskeytetty, koska viljaa ei yksinkertaisesti saatu hankittua mistään. Toisaalta myös veronsa maksaneet olivat tyytymättömiä niitä kohtaan, jotka eivät olleet vielä maksaneet.

Kommunistien ronskit otteet veronkannossa eivät eronneet kovinkaan paljon niistä metodeista, joita he harjoittivat sisällissodan aikana. Maksukyvyttömät maanviljelijät haastettiin

automaattisesti vallankumoustribunaleen eteen. (SS I, 1, 104-112. No. 3/268.)

Talonpojat tuskailivat myös siemenviljan riittävyttä. Näyttää siltä, että kevättalvella 1922 talonpoikien kokivat juuri siemenviljan puutteen suurimmaksi ongelmaksi. Sen hankkiminen näytti olevan köyhytyneille talonpojille mahdotonta. Jotkut joutuivat myymään viimeisen karjansa saadakseen siemenviljaa. Etelässä, Mustanmeren luona Kubanissa talonpojat jättivät taloutensa ja muuttivat pois. Venäläinen maa-seutu natisi liitoksissaan. (SS I, 1, 114, 115-118. No. 5/270.)

Tilanne oli kevättalvella 1922 kuitenkin odottava. Maaliskuussa ei ollut suuria muutoksia talonpoikien mielialoissa. Lähes kaikkialla oli havaittavissa talonpoikien passiivista tyytymättömyyttä, jonka pääasiallisena syynä oli elintarvikevero ja nälkä. Lisäksi siementen puute aiheutti levottomuutta alueittain. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että missään ei esiintynyt varsinaisia laajempia poliittisia levottomuuksia. Nälkä ja taudit olivat nujertaneet tyytymättömmät, ja jäljelle jääneet talonpojat odottivat nähtävästi innokkaasti tulevaa kesää ja kylvöä.

Joillakin paikoin esiintyvä enemmän tai vähemmän kärjistynyt mieliala kuitenkin leimahti äkillisesti. Yleensä tyytymättömyyden osoitukset olivat lyhytaikaisia, eivätkä ne merkinneet mitään valtakunnallisesti eikä edes aluepiirin tasolla. Toisaalta myös kommunistit itse olivat kiireisiä omien agitaatiokampanjojensa kanssa. Niiden avulla kommunistien tarkoituksena oli ujuttautua kylien jokapäiväiseen elämään ja propagoida sosialistisen maankäytön puolesta. Maaliskuussa asiaa hämmensi kuitenkin uusi kiistanaihe – kirkon arvoesineiden takavarikointi ja siihen liittyvä pappien ”vastavallankumouksellisen toiminnan” jyrkkä voimistuminen. (SS I, 1, 121, No. 6.)

Varsinainen vihollisten ja ”vastavallankumouksellisten” toiminta kyseisenä aikana keskittyi raporttien mukaan lähinnä Siperiaan. Raporttien mukaan monarkistit ja näiden järjestö ”Venäjän kansan liitto” (*Sojuz ruskogo naroda*) piti siellä paikoin kokouksiaan ja levitti

omaa propagandaansa. Monarkistien agitaatiota tehtiin lähinnä vauraiden talonpoikien parissa. Mielenkiintoista on se, että raporttien mukaan monarkistit pyrkivät vaikuttamaan erityisesti seurakuntaneuvostoihin (*prihodskije sovety*), mikä joissakin paikoissa raporttien mukaan onnistuikin. Siperian monarkististen ryhmien kasvu johtui raportin mukaan kapinaa valmistelevien upseerien, kulakkien ja papiston vaikutuksesta. (SS I, 1, 125. No. 6.)

Vuoden 1922 huhtikuu näytti muodostuvan aallonpohjaksi venäläisten talonpoikien mielialoissa. Raporttien mukaan neuvostovallan taatuksi liittolaisiksi ajatellut köyhät talonpojat – *bednjakit* – olivat tyytymättömiä, kun taas rikkaammat kulakit olivat tyytyväisempiä. Kysymys oli ilmeisesti siitä, että köyhien leipävilja alkoi loppua ja että vauraammat viljelijät kykenivät odottamaan kylvöjä rauhallisemmissa tunnelmissa.

Kipupisteitä kuitenkin oli. Esimerkiksi Kostroman kuvernementissa talonpoikien mielialat olivat erityisen heikot työveron ja hevosten pakkoluvutusten takia. Samanlainen ilmiö oli nähtävissä myös Voronežin kuvernementissa, jossa rikkaammat kulakit odottelivat kevättä rauhallisin mielin kun taas keskitalonpoikien – *serednjakkien* – mielialat olivat masentuneet, koska elintarvikkeita, siemeniä ja työjuhtia ei ollut.

Vaikeassa tilanteessa hallituksen siemenvilja-apuun ja kommunistien johtamiin kylvökampanjoihin suhtauduttiin myönteisesti. Tilanne ajoi talonpojat myös yhteistoimintaan, johon kommunistinen hallitus suhtautui yleensä epäluulolla. Tällä kertaa yhteinen hätä ajoi talonpojat ostosmatkoille siemenviljan hankkimiseksi. Ongelmana oli ainoastaan voimakkaasti lisääntyvä lahjustenotto rautateillä – talonpoikien oli vaikea hoitaa matkojaan ilman erilaisia ”lisämaksuja”. Nälkä kuitenkin keksi keinot: Nižegorodskajan kuvernementissa nälästä kärsivien *ujestien* talonpojat (Sergatsski, Knjagininski ja Vasilurski) käyttivät ravinnoksi korvikkeita. Pahimmilla nälkälalueilla Volgan varrella (Saratov) siemenviljan saapumisen myötä talonpoikien mielialat jonkin

verran kohosivat – nälkäkuoleman välttäminen kohotti ilmapiiriä samalla, kun toive uudesta sadosta auttoi jäljelle jääneitä talonpoikia. (SS I, 1, 130-135. No. 29/298.)

Pahimmat ajat olivat vielä edessä, kun uutta satoa odoteltiin. *Gosinformsvodka* Nro 8 mukaan (4.4.1922) tilanne Uralilla oli kaksijakoinen. Siellä, missä nälkä ahdisti talonpoikia, mielialat olivat tyytymättömiä (Vjatkan kuvernementti, Jekaterinburg). Kun taas siellä, missä viljaa oli, talonpojat eivät olleet innostuneita siemenlajien ”myöntämisestä” vaan monissa paikoin kieltäytyivät niistä avoimesti. Siperian Ufan kuvernementissa nälkä ja huoli kylvöistä ahdisti talonpoikia – Ukrainasta ei ollut mahdollista saada siemenviljoja, kun taas omia siemenviljoja oli lähetetty pois noin 60 % tarvittavasta määrästä. Nälän ja kaiken tämän luonnollisena seurauksena kuolleisuus saavutti ”kolossaaliset” mitat ja talonpojat muuttivat pois tiloiltaan ja lähtivät viljavimpiin *ujesteihin*. (SS I, 1, 145-146, No. 30/294.)

Hyvän sadon vaikutus

Kesän ja kylvöjen myötä talonpoikien kriittinen tilanne helpottui. Tämä näkyi selvästi myös raporteissa touko- ja kesäkuulta 1922. Yleisessä RSFSR:n aluetta koskevassa katsauksessa todettiin, että talonpojat ja heidän mielialansa olivat nyt selvästi paremmat kuin työläisillä. Se johtui tietysti siitä, että sotien, epidemioiden ja huonojen satojen uuvuttamat talonpojat keskittivät kaiken huomionsa taloutensa elvyttämiseen. Toivo paremmasta toimeentulosta innosti ihmisiä. Perustarpeiden tyydyttäminen oli suoraan riippuvainen sadosta, jonka odotettiin olevan hyvä. Toisena syynä talonpoikien mielialan parantumiselle oli se, että yli kolmasosa Venäjistä pihdeissään pitänyt nälkä voitiin katsoa lopullisesti voitetuksi. Koko Venäjällä talonpoikien mieliala oli yleisesti ottaen tasainen ja kallistumassa parempaan suuntaan.

Poikkeuksena oli luoteinen aluepiiri, jossa talonpojat olivat tyytymättömiä suuren vajaa-kylvön ja syysviljojen merkittävän osan tuhou-

tumisen vuoksi. Tyytymättömyyden aiheita oli kuitenkin vielä muitakin. Yhtenä tärkeimpänä kiukun aiheena oli hevostyöveron suorittaminen kesäkiireiden kuumimpaan aikaan. Se näytti olleen äärimmäisen raskas velvollisuus ja monin paikoin jopa täysin mahdoton taakka talonpojille siitä yksinkertaisesta syystä, että kaikkialla oli puutetta hevosista – sisällissodan aikana hevosia oli takavarikoitu runsaasti. Toisaalta talonpoikien mielialoja ärsytti tehostetusti perittävä voi- ja munaverot, joka tietenkin edellytti kotieläintuotannon kohtalaista tasoa. Erityisen suurta suuttumusta se aiheutti niillä alueilla, joita ei ollut julistettu virallisesti nälkäalueiksi ja joiden väestö oli kantanut raskaan viljaveron eikä ollut saanut neuvosto- eikä ulkomaisten järjestöjen apua. Kolmantena tyytymättömyyden syynä on rahaverojen periminen. Valtio oli ryhtynyt vuonna 1922 levittämään erityistä kultaruplaa (*tšervonets*), ja näin Neuvosto-Venäjä siirtyi kultakantaan. Näiden uusien ruplien rinnalla oli kuitenkin vielä ns. paperiruplia (*sovznak*). Monilla alueilla kurjistunut väestö joutui myymään viimeisenkin omaisuutensa voidakseen maksaa verot. Kaikkein heikointa oli yleisen kansalaisveron periminen nälkää näkeville, koska kahden huonon satovuoden jälkeen maaseutu oli köyhtynyt äärettömästi. (SS I, 1, 154-155, 167-168. No. 32/296, 6.4.1922.)

Alueittain läpikäytävässä katsauksessa muutos parempaan näkyi selvästi; erityisesti keskisissä kuvernementeissa mielialat olivat parantuneet. Syynä tähän oli tietysti hyvien satonäkymien antama luottamus tulevaisuuteen. Kyseisen katsauksen mukaan jo kesäkuun puolivälistä eteenpäin oli nähtävissä suopeutta ja luottamusta neuvostovaltaa kohtaan, erityisesti köyhimpien luokkien keskuudessa. Poikkeuksena oli Kalugan kuvernementti, jossa talonpojat suhtautuivat kielteisesti uuteen maareformiin. Myös luoteisissa aluepiireissä piirikunnittain kulkevissa katsauksissa havaittiin suurta tyytymättömyyttä. Syynä tähän pidettiin erilaisten verojen kantamista. Erityisesti yleinen kansalaisvero herätti närää talonpojissa. Rahaverot olivat ongelmallisia, sillä talonpojat eivät olleet vielä

monissa paikoissa päässeet rahatalouden piiriin. (SS I, 1, 170-173.)

Mainittakoon, että Ukrainassa eräillä alueilla talonpojat olivat harmissaan seudulle bandiitteja vastaan lähetettyjen puna-armeijalaisten harjoittamasta ilkivallasta. Toisaalta Kaukasiassa neuvostovalta oli joutunut kohtaamaan Kaukasiassa väestön ”kansallisen ja uskonnollisen fanatismiin” sekä ”vuosisataisen vihan sortovalta-Venäjä” kohtaan. (SS I, 1, 177,178.)

Kesäkuussa talonpoikien mielialassa näytti piirikuntaisten raporttien mukaan tapahtuneen käänne parempaan suuntaan. Toukokuussa, etenkin sen ensimmäisellä puoliskolla, talonpoikien mieliala olikin itse asiassa ollut kaikkialla melko tyytymätöntä, mutta sitä mukaa kun siemeniä saatiin riittävästi, mielialat kohenivat huomattavasti. Samoin tiedot heinäkuulta antoivat jo suhteellisen myönteisen kuvan mielialoista. Poikkeuksena tästä harmoniasta oli Volgan alueen 13 kuvernementista vain kaksi: Jekaterinburgin ja Permin kuvernementit, joissa vajaakylvä oli monin paikoin 30-50 % ja joissa tavattiin useimmin siementen väärää jakelua. Samoin niissä myös nälkää näkevien avustaminen alkoi vasta keväällä. Nämä seikat eivät tietysti ole voineet olla vaikuttamatta talonpoikiin, eikä ole ihme, että heidän mielialansa (erityisesti *bednjakeilla* ja osalla *serednjakkeja*) oli koko raporttoimisajan ollut raporttien mukaan varsin epätydyttävä. (SS I, 1, 182.)

Myös Siperia oli tässäkin piirikuntaisessa selvityksessä rauhoittumassa. Mainittakoon tässä yhteydessä banditismi – rosvokoplien aktiviteetti, joka raporttien mukaan oli mittasuhteiltaan vähennemässä, vaikkakin esimerkiksi Siperian itäosissa (Tomsk, Irkutsk, Altai ja Jakutian kuv.) rikolliset ryöstelivät aktiivisesti. Raporttien mukaan kyseisellä alueella toimi enintään 70-100 hengen rosvojoukkoja. Näiden ryhmien aseistus mainittiin suhteellisen hyväksi ja paikoitellen joukkioilla oli ollut yhteyksiä talonpoikiin. Raportit tiesivät myös kertoa, että joukkioiden johdossa toimi yleensä entisiä valkokaartilaisupseereita. (SS I, 1, 186. ”Sibir”.)

Raporteissa analysoitiin laajemminkin banditismia Neuvosto-Venäjällä ja todettiin, että talonpoikien ja rosvojen väliset suhteet olivat muuttuneet. Bandiittijoukkojen sosiaalisen koostumuksen muuttumisen myötä myös suhteet talonpoikiin olivat täysin muuttuneet. Banditismi, joka oli vuosien ajan talonpoikien kapinaliikkeen muoto, oli tämän selityksen mukaan muuttunut useimmilla alueilla talonpoikaisvastaiseksi ilmiöksi. Nyt vuonna 1922 se herätti talonpojissa mitä suurinta vihaa ja pakotti heidät usein järjestämään itsepuolustusta. Poikkeuksena oli tietysti Ukraina, jossa toimivat joukkiot olivat poliittisesti ”petljuralaisia” ja jossa ammattimainen banditismi oli eittämättä kaikkein kehittyneintä. Raportin mukaan banditismi oli monivuotisen sisällissodan kurjistamille ja turmelemille talonpojille hyvin suuressa määrin ”ansiotyötä” (*”othoži promysel”*) tai tapa saada lisäansiota. Selityksen mukaan rosvojoukkiot saivat jatkuvasti täydennystä paikallisista talonpojista, jotka palasivat kyliinsä rauhalliseen työhön muutaman onnistuneen hyökkäyksen jälkeen. (SS I, 1, 199-201. ”Banditizm”.)

Yleinen harmonia ei kuitenkaan ylettynyt reuna-alueille. Esimerkiksi Turkestanissa kansalliset ongelmat, erityisesti venäläisten ja paikallisten turkmeenien kahnaukset, jatkuivat koko ajan. Suhteet venäläisten ja *poselentsien* (uudisasukkaiden) välillä eivät rauhoittuneet vaan päinvastoin kärjistyivät. Tilanne paheni uuden maareformin vuoksi sekä siksi, että maata luovutettiin kirgiiseille. Se synnytti uudisasukkaiden keskuudessa voimakasta tyytymättömyyttä, joka muuttui ajoittain avoimeksi vastarinnaksi. Neuvostovallan piti keskeyttää kesäkuussa ”pakkosiirrot” siihen asti kunnes uusi sato saatiin korjattua.

Erityisen kärjistyneenä kansallisuuksien välinen viha ilmeni Džetysuiskin alueella, jossa venäläiset uudisasukkaat keräsivät tavaransa, hävittivät talonsa ja lähtivät sankoin joukoin perheineen Kiinaan. Muualla Turkestanissa talonpoikien mieliala oli rauhallisempi, koska neuvostovastainen agitaatio oli vähentynyt ja uusi sato oli hyvä. Syynä parantuneeseen

tilanteeseen oli raporttien mukaan se, että aikaisemmin kulakit ja mullat olivat agitoineet voimakkaasti neuvostovaltaa vastaan, mutta jo kesäkuun lopulla muslimipappien asennoitumisessa neuvostovaltaan oli tapahtunut käänne. Syynä tähän oli asetus heidän oikeusistuimiensa (sharia) hyväksymisestä. (SS I, 1, 187.)

Hyvän sadon odotuksen tuoma euforia näkyi myös heinäkuun raporteissa. Tällä kertaa esille nousivat ongelmat läntisen aluepiirin maanjaosta, joka oli talonpoikia huolestuttava ja läntisen aluepiirin kaikille kuvernementeille olennainen asia. Kyseinen toimi oli raportin mukaan ”tehty väärin”, jolloin itse maan jakaminen ja jakamista hoitavien tekemät väärinkäytökset aiheuttivat *bednjakeissa* ja *serednjakeissa* tyytymättömyyttä. Brjanskin kuvernementissa talonpojat olivatkin anastaneet omavaltaisesti maita itselleen. (SS I, 1, 229.)

Hyvän sadon yltäkylläisyys ei auttanut kaikkialla. Tämä siitäkkin huolimatta, että esimerkiksi joissakin *oblasteissa* (esim. Kabardinian, Terskin ja Tšerkessian alueilla) sato oli huikea. Edellisen vuoden (1921) kato ja nälkä toimivat yhä kulakkien hyväksi: rikkaammat naapurit saattoivat ”nälkäavullaan” köyhemmät kyläläiset velkaorjuuteen koko seuraavaksi vuodeksi. Tästä kertoivat Kabardinian *oblastista* saadut tiedot. Niiden mukaan kulakit antoivat bednjakkitalonpojille viljaa korkeaa korkoa vastaan. Samoin Stavropolin kuvernementissa monet talonpojat eivät ryhtyneet viljankorjuuseen elintarvikepuolan vuoksi vaan myivät pilkkahintaan kasvavaa viljaa. Näin kulakit pääsivät riistämään ja toimimaan omien etujen puolesta. Raporttien mukaan kulakit ostivat valtavasti kylvöjä paikallisvallan kielloista huolimatta. (SS I, 1, 235.)

Harmonia rikkoutuu

Syyskuussa hyvän sadon tuoma muutos mielialoihin oli vähitellen häviämässä. Syyt tähän onnen auvon häviämiseen olivat tuttuja: verotus ja erityisesti luontaisverotus painoi talonpoikia. Tällä kertaa mukana oli myös uusi tekijä. Viljan hinnan halvetessa teolliset tuotteet kal-

listuivat suhteellisesti enemmän. Rikkaimpien talonpoikien oli silloin edullista päättää myydä myöhemmin, jolloin viljasta saisi paremman hinnan. Samaan aikaan joissain paikoin, kuten esimerkiksi luoteisissa piireissä, talonpoikien sato ei ollut hyvä ja verojen maksusta oli luisuttu. (SS I, 1, 247. No 14.)

Tilanne lokakuussa oli jo piirun verran hälyttävämpi, vaikka raportti alkoiikin huomautuksella, että poliittis-taloudellinen tilanne oli parantunut tasavallan alueella. Maaseudun mielialakriisi kärjistyi, kun erityisesti elintarvikeveron toteuttamiseen liittyneet ongelmat vaivasivat talonpoikia. Raportissa kuitenkin rauhoiteltiin lukijaa ja vakuutettiin, että kun verokampanja olisi saatu päätökseen, niin kriisi unohtuisi yhtä nopeasti kuin se oli syntynytkin. Raportin mukaan tämä luottavaisuus johtui sitä, että muita tyytymättömyyden syitä ei talonpojilla ollut näköpiirissä. Samalla korostettiin, että tyytymättömyys ja negatiivinen suhtautuminen neuvostovaltaan ei ollut missään poliittista vaan yksinomaan taloudellista. (SS I, 1, 269, 279. No 16.)

Edellisen raportin toivorikkaus ei kuitenkaan riittänyt pitkälle. Veron määrä näytti purevan samaan aikaan, kun syksy ja talvi edistyivät. Elintarvikeveron ylivoimaisuus oli ilmeistä hyvin monilla alueilla tasavallassa. Raportin mukaan esim. Pihkovan kuvernementissa veroon kului yli 2/3 sadosta. Novgorodin kuvernementissa veroa ei taas saatu kasaan, vaikka veron määrää (*stavka*) alennettiin 25 %. Rjazanin ja Tverin kuvernementeissa 100-prosenttinen vero saattoi talonpojat näkemään nälkään, kun taas Tverissä talonpojat olivat jo joutuneet ostamaan viljaa torilta. (SS I, 1, 281. No. 16.)

Neuvosto-Venäjä joutui näin kipeästi tutustumaan kapitalismin kysynnän ja tarjonnan lakeihin. Vaikka sato oli ollut hyvä, hinnat nousivat, kun rikkaat talonpojat eivät halunneet myydä omaa viljaansa valtion määrittelemään hintaan. Verotus oli tässä tilanteessa ylimääräinen rasitus, joka iski pahiten köyhiin talonpoikiin – neuvostovaltion verot rasittivat juuri niitä, joita neuvostovalta piti liittolaisinaan maaseudulla. Raportin mukaan talonpojat olivat myös raivostuneet

elintarvikeveron toimeenpanijoiden ilkeillä. Suuttumus muuttui joskus yhteenotoiksi, ja esim. Tverin ja Tšepovetskin kuvernementeissa raportoitiin, että verotarkastajia olisi piesty, jopa tapettu. (SS I, 1, 283.No. 16.)

Tyytymättömyyden määrä kasvoi koko ajan syksyn ja alkutalven aikana. Marraskuussa tehdyssä *gosinfsvodkassa* todettiin, että esimerkiksi Omskin kuvernementissa kommunistitalonpojat lähtivät puolueesta, koska eivät kyenneet maksamaan elintarvikeveroa. Verotus iski köyhiin ankarimmin, ja ilmiö näytti olevan samansuuntainen koko maassa. Esimerkiksi Rybinskin kuvernementissa ylivoimaisen korkea elintarvikevero aiheutti tyytymättömyyttä *bednjakeissa*, joiden oli lopulta pakko luovuttaa verona karjaansa, koska viljaa ei ollut. Neuvostovallan edustajien käytöskään ei ollut kovin mallikelpoista, sillä esimerkiksi Rybinskin *ujestissa* verotarkastajien tahdion käytös ärsytti talonpoikia. Verotuksen kerääjät, *prodtrjady* vangitsivat veronsa laiminlyöneitä talonpoikia selvittämättä, jättivätkö he veron tahallaan maksamatta vai eivätkö he todellakaan kyenneet sitä maksamaan. Myös korruptio ja väärinkäytökset kuuluivat asiaan, esimerkiksi Mologskin komissaarin toiminnassa paljastettiin väärinkäytöksiä. (SS I, 1, 335-340. No 212/486, 10.11.1922.)

Siperia opettaa

Siperia näytti olevan erityisen ongelmallinen paikka vuonna 1922. Esimerkiksi Omskin kuvernementissa talonpojat olivat tyytymättömiä elintarvikeveroon, jota kerättiin kaksinkertaiselta kylvöalalta, sekä siihen, että veroviranomaiset (*prodorgany*) eivät käsitelleet hakemuksia veronalennuksesta. Raportin mukaan monilla köyhillä talonpojilla ei elintarvikeveron luovutuksen jälkeen ollut riittävästi viljaa seuraavaan satoon. Kaiken kaikkiaan tylästi toteutettu elintarvikeveropolitiikka nostatti Siperiassa talonpojat neuvostovaltaa vastaan. Omskin kuvernementissa oli ollut myös tapauksia, että kulakit tuhosivat omia talouksiaan ja lähtivät kaupunkeihin. Näin ollen elintarvikeverokampanja ei pystynyt suju-

maan kovinkaan onnistuneesti kyseisessä kuvernementissa. Kaiken kukkuraksi raportti mainitsi yksittäisiä tapauksia, joissa kommunistitalonpojat erosivat puolueesta, koska he eivät olleet kyenneet maksamaan elintarvikeveroa eivätkä halunneet tulla tuomituksi kommunisteina. (SS I, 1, 340. No 212/486, 10.11.1922.)

Hyvän sadon mukana tuli esille myös alkoholi ja viinan polttaminen. Talonpojille jäi nyt ensimmäistä kertaa aineksia viinanpoltoon. Toisaalta viinan valmistaminen oli myös tapa varastoida ylijäämäviljaa ja ansaita rahaa. Näin alkoholiin virallisesti vieroksuvasti suhtautuva neuvostojohto sai ensimmäisiä varoituksia talonpoikien viinabakkanaaleista. Esimerkiksi keskisissä kuvernementeissa raportoitiin juoppouden lisääntymisestä. (SS I, 1, 348, raportti 214/488, 13.11.1922.) *Bednjakkien* huonontuneet mielialat johtuivat myös siitä, että joillekin entisille maanomistajille oli annettu maata takaisin. Näin talonpoikien keskuuteen levisi huhuja, että puolue ei enää puolustaisi työtätekevien etuja. (SS I, 1, 350. No. 214/488, 13.11.1922.)

Näyttää siltä, että sisällissodan aikaisten menetelmien hylkääminen oli vaikeata paikallisille neuvostoelimille ja kommunisteille. Verotus ymmärrettiin monissa paikoin ”pakko-otoiksi”, ja neuvostoviranomaiset turvautuivat pidätyksiin puuttuvien verojen takia. Esimerkiksi eräässä marraskuisessa raportissa mainitaan, että 10.11. keskisissä kuvernementeissa elintarvikeverojen takia vangittiin 4089 henkeä, 1318 vietiin kansan-oikeuteen ja 78 henkeä vallankumoustribunaaalin eteen. Neuvostoviranomaisten herkkänahkaisuus korostui myös karkeiden menetelmien kohdalla. Siperia näyttää tässä yhteydessä olleen erityisen ongelmallista aluetta. Myös Altain kuvernementissa esiintyi selvää poliittista tyytymättömyyttä talonpojissa elintarvikeveron ja verotoimitsijoiden karkean kohtelun vuoksi. (SS I, 1, 423, 428. No. 226/500, 26.11.1922.)

Myös Omskin kuvernementissa talonpojat olivat tyytymättömiä liian korkean elintarvikeveron vuoksi, ja suhde neuvostovaltaan oli sen mukaista. Syynä tähän raportin tekijä mainitsi kulakkien agitaation ja toisaalta myös elintar-

vikeveron toimeenpanijoiden sekä miliisien karkean käytöksen. Raporttien mukaan erityisesti verotuksen toimeenpanijat ja verotarkastajat juopottelivat ja ottivat lahjuksia. (SS I, 1, 434-344. No. 227/501, 28.11.1922.)

Omskin kuvernementti näytti olevan todellinen ongelmakimppu siellä olevien neuvostovirkailijoiden takia. Raporttien mukaan esimerkiksi Slavgorodskin *ujestin* eteläosassa vanhemman tarkastajan apulainen tuli kylään ratsuväkeä mukanaan ja käski kutsua koolle talonpojat ilmoittaakseen muka veronalennuksista. Kun talonpojat tulivat, saarsi ratsuväki paikalle kokoontuneet. Sotaväelle annettiin käsky paljastaa miekat ja laittaa konekiväärit ampumavalmiuteen. Tämän jälkeen pelästyneiltä talonpojilta kysyttiin aikoivatko he maksaa elintarvikeveron. Raportti ei kerro veronannon lopputuloksesta, mutta on varsin todennäköistä, että kylän verotuotto ei jäänyt asetetuista tavoitteista. (SS I, 1, 452. No. 229/503, 30.11.1922.)

Vuoden lopussa paikallisten kommunistien arveluttava käytös herätti yhä enemmän mielenkiintoa. Raporteissa kuvattiin, että esimerkiksi Uralilla oikeuden eteen tuotiin 359 henkeä – heistä 12 oli kommunisteja – jotka olivat kieltäytyneet maksamasta elintarvikeveroa. Samoin kerrottiin Tomilinskin *volostin* elintarviketarkastajan juopottelusta. Kyseisen henkilön raportointiin saapuneen verotusta organisoivaan kokoukseen juovuksissa, ja todettiin, että hänet loppujen lopuksi kannettiin kokouksesta tiedottomana. Epäkohdat saivat jatkoa Tjumenissa, jossa raportin mukaan paikallisen verokomitean virkailijalla oli tapana tunkeutua yöllä talonpoikien taloihin ja vaatia itselleen pontikkaa. Samoin Iljinskin *volostissa* oli ollut tapauksia alaikäisten orpojen ja sellaisten kommunistien verotuksesta, joiden taloudet bandiitit ovat tuhonneet. (SS I, 1, 459. No. 230/504.)

Tässä yhteydessä kannattaa erikseen selostaa vuoden 1922 joulukuun Siperian GPU:n laatimaa *gosinfsvodkaa*. Raportin tekijä näytti itsekin olevan järkyttynyt laatimastaan tekstistä (SS I, 1, 469. No. 46. ”Vypiska iz gosinfsvodki PP GPU Sibiri za vremja s 9 po 16 nojabrja”). Raportti

painotti, että talonpoikien mieliala oli masentunut huonosatoisissa Tjukarskin ja Tarskin *ujesteissa*. Kyseiset *ujestit* ja niiden asukkaat olivat jo maksaneet veronsa 100-prosenttisesti, mutta väestö, erityisesti *bednjakit*, joutuivat kokemaan tulevana talvena nälänhädän. Vihamielisyys ulottui laajemmalle, koska veronkannoissa oli tapahtunut liian paljon lainvastaisia ilmiöitä. Talonpojille oli määrätty aivan liian korkeita kontrollilukuja, jotka sitten määrättiin vuoden 1921 faktisen kylvön perusteella kaksinkertaisena. Näin talonpoika saattoi joutua maksamaan veron jopa 10 kertaa kylvettyä suurempana. Paikallisten viranomaisten kontrolli oli ilmeisesti pettänyt, sillä raportissa tunnustettiin avoimesti, että paikallisvallan edustajat olivat poikenneet keskuksen antamista elintarvikeveroasetuksista ja määräyksistä. Samoin raportissa huomautettiin rajujen keinojen vahingollisuudesta painostettaessa veronmaksuun. Esimerkiksi eräässä Slavgorodskin *ujestin volostissa* vuonna 1922 elintarvikeveroksi laskettiin 30 000 *desjatiinaa* 3000 todella kylvetyn sijaan. Tästä huolimatta *ujestin* operatiivinen troikka julkaisi määräyksen, etteivät mitkään luonnonmullistukset voineet olla syynä elintarvikeveron alentamiselle. Talonpoikien asiasta jättämiä valituksia ei myöskään käsitelty. (SS I, 1, 470, No. 46.)

Talonpoikien mitta oli nyt täysi. He olivat ilmoittaneet, että ”[e]i riitä, että neuvostovalta on Koltšakin valtaa huonompi. Ei riitä, että on määrätty ylivoimainen vero, vaan perheet joutuvat kohtalon armoille ja uhkaillaan asevoimilla. Elintarvikeverottajat itse ryyppäävät ja huoraavat, mutta meidän kovalla työllä hankkimamme vero mädäntyy. Tällaista ei ollut edes tsaarin aikaan” (SS I, 1, 471. No. 46.)

Slavgorodskissa asiat näyttivät menevän hurjemmaksi syksyn edetessä. Alueen verotarkastaja, muuan Jemeljanovitš, joka hoiti elintarvikeveroasioita *ujestin* eteläosassa Novo-Poltavan kylässä, ampui veronsa maksamatta jättäneen talonpojan ja antoi tämän omaisuuden joutua ryöstettäväksi. Lisäksi sama tarkastaja vangitsi kokonaisten kylien talonpojat, keskimäärin 200-300 henkeä, jos havaitsi sen hyödylliseksi. Ei

siten ollut ihme, että paikallinen väestö, etenkin köyhälistö, joka pelkäsi rangaistuksia ja tuomioistuinta, myi viimeisen lehmänsä, hevosensa, tarvikkeensa. Samoin Slavgorodskin *ujestin* eteläosissa talonpojat jättävät kaiken omaisuutensa ja piiloutuvat mieluummin lähimetsään, kun paikallinen elintarviketarkastajan teki iskujaan. (SS I, 1, 474. No. 48.)

Miten tätä ainutlaatuista materiaalia pitäisi sitten tulkita? Anglosaksitutkijat ovat omissa selityksissään turvautuneet käsitteellisiin ratkaisuihin. Esimerkiksi Lynne Violan mukaan stalinistinen diktatuuri joutui kohtaamaan kansan ”populaaria vastarintaa”. Viola kategorisoi vastarinnan ”aktiiviin” ja ”passiiviin”. Toisaalta hän samalla määritteli sen, problematisoi vastarintaa ja pyrki löytämään sille teoreettisia malleja. Tässä Lynne Viola keskustelee myös lähteiden ongelmallisuudesta; informoijat ja salainen poliisi elivät järjestelmänä viholliskuvasta. Violan mukaan vihollisen tärkein tunnistamisedellytys oli pahan aikomuksen tunnistaminen. (Viola 2002.)

Toisaalta esimerkiksi Tracy McDonald on huomauttanut niistä vaikeuksista, joita neuvostohallitus kohtasi maaseudulla – neuvostojärjestelmän ideologiset määritelmät ja mallit eivät pärjäneet. Köyhät talonpojat ”jatkoivat hyvinvoivan talonpojat kannattamista ja kunnioittamista”. (McDonald 2002, 98.) Ahkera ja menestyvä naapuri oli tavalliselle musikalle enemmänkin ihailun kuin kateuden kohde. Näin sisällissodan aikaista luokkasotaa ei ollutkaan helppoa synnyttää uudelleen maaseudulle. Suurimalle osalle talonpoikia neuvostovallan luoma stereotypia ”takapajuisista” kulakeista ja kollektiivitalouksien ”uudenaikaisuudesta” jäi hämäräksi.

Mitä pahaa talonpojat sitten olivat tehneet ja miten he vastustivat neuvostovaltaa? Vuonna 1922 talonpoikien ”aktiivinen” vastarinta rajoittui lähinnä oman viljan piilottamiseen ja verotuksen vastustamiseen. Syyt siihen olivat raporttienkin mukaan täysin ymmärrettävät: maa oli toipumassa nälänhädästä ja sisällissodasta. Hallitsevan puolueen tietojen kerääjät ymmärsi-

vät, että verotukseen liittyvät ongelmat johtuivat lähinnä siitä, että talonpojilta ei voinut enää veroittaa enempää. Vilja oli todella lopussa. Samoin raporttien tekijöiden (etenkin paikallisraporttien) halu ”puolueettomaan” asioiden tarkasteluun on yllättävän aitoa. Näin yhden vuoden osalta näyttää siltä, että yleisemmät raportit olivat kannanotoissaan vähemmän ”dramaattisia” kun taas paikallisissa raporteissa kaikuu vahvasti ”kansan ääni”. Erityisen mielenkiintoiselta vaikuttaa myös puolueen sen hetkisellevahvalle miehelle” Stalinille lähetetty ”lyhyt poliittis-taloudellinen katsaus tilanteesta Venäjällä lokamarraskuussa 1922. Lisätiedonantokirjelmä” (SS I, 1, 483–484). Siinä Siperian ja muiden ongelmapaikkojen ongelmat sivuutetaan yllättävän kevyesti. Sen mukaan talonpoikien moitteita aiheutti vain verojen raskaus ja moninaisuus. Paikallisten virkailijoiden mielivalta ja sen käsittely jäi vähemmälle huomiolle.

Raporttien tarkastelu asettaa kyseenalaiseksi myös käsityksen siitä, että NEP tai kyseessä olevan ajanjakson alku olisi ollut talonpoikien ”kulta-aikaa”. Esimerkiksi Sarah Davies toteaa, että vaikka talonpojat joutuivatkin maksamaan veroja, mikä aiheutti jossain määrin vastustusta, niin muuten heidän jätettiin paljolti omiin oloihinsa (Davies 1997, 49).

Todellisuus on kuitenkin läntisten tutkijoiden ennakoasenteita ihmeellisempää. Näiden raporttien mukaan talonpoikien ja neuvostovallan suhde eli ja vaihteli. Se riippui sadosta, hinnoista, kohtelusta ja neuvostovallan omasta toiminnasta. Vuosi 1922 näytti olleen poikkeuksellinen siinä mielessä, että talonpoikien mielialat vaihtelivat voimakkaasti aina kevään passiivisesta odottamisesta kesän euforiaan ja siitä syksyn ongelmiin. Toisaalta erityisesti Siperian tapahtumat osoittivat, että keskuksen ja periferian välillä oli ongelmia tiedonvälityksessä ja käskyttämisessä. NEP-politiikan sisältö ja sen merkitys jäi kaukaisille ”inspektooreille” melko hämäräksi käsitteeksi. Kyseinen vuosi näyttää olleen alkuna kehitykselle, jossa talonpoikien ei kannattanut enää myydä viljaa mihin hintaan hyvänsä. Neuvostotalonpojat alkoivat Alec Noven

sanoin ”syödä paremmin ja myydä vähemmän”, panostaa kotieläintuotantoon, toisin sanoen etsiä omaa etuansa (Nove 1982, 111).

Tulevaisuuden kannalta dramaattisemmaksi osoittautui se, että valtio tulkitsi tämän vastustukseksi ja alkoi vuosina 1924-25 kontrolloida viljan myyntihintoja luoden yhä suuremman kaaoksen. Samassa vuoden 1922 tapahtumissa väikkyi vuosien 1928-1932 pakkokollektivisaation alkuperäinen syy – talonpojat eivät halunneet myydä viljaansa pilkkahinnalla ts. mukautua

valtion rajahintoihin. Kommunisteille tämä merkitsi taisteluhaastetta – puolikapitalistinen maaseutu ei halunnut osallistua NL:n sosialistisen teollistamisen rakentamiseen.

Kaiken kaikkiaan lyhyt pisto *Soveršenko sekretno* -mielialaraportteihin paljastaa myös sen, että läntiset tutkijat liikkuvat omista tytopologioissaan vielä varsin alkeellisella asteella – ”kultainen” 1920-luku ja NEP on helppo väritellä pastellilla, kun 1930-luku on siihen verrattuna niin erilainen ajanjakso.

Lähteet

SS = Soveršenko sekretno – Ljubjanka o položenije v strane 1922-1934 gg. Tom. 1. Tšast 1. Moskva: IRI RAN 2001:

- ”Obzor politiko-ekonomičeskogo sostojanija RSFSR za fevral 1922 g.”
- ”Gosinformsvodka informacionnogo otdela GPU za 1 marta 1922 g. Tov. Leninu”
- ”Gosinformsvodka za 2 marta”
- ”Gosinformsvodka za 4 i 5 marta”
- ”Obzor vnutrennego političeskogo položenija RSFSR za marta 1922 g.”
- ”Obzor vnutrennego političeskogo položenija RSFSR za mart 1922 g.”
- ”Gosinformsvodka za 1 i 2 aprelja”
- ”Gosinformsvodka za 3 aprelja”
- ”Gosinformsvodka za 5 aprelja”
- ”Obzor politiko-ekonomičeskogo sostojanija RSFSR za mai-jun 1922 g.”

- ”Obzor politiko-ekonomičeskogo sostojanija respubliki po okrugam”
- ”Privožki kraj”
- ”Turkestan”
- ”Zapadnyi kraj”
- ”Jugo-Vostok i Kavkaz”
- ”Obzor politiko-ekonomičeskogo sostojanija RSFSR za avgust 1922 g.”
- ”Gosinformsvodka za 9 nojabrja”
- ”Gosinformsvodka za 11 i 12 nojabrja”
- ”Gosinformsvodka za 24 nojabrja”
- ”Gosinformsvodka za 25 i 26 nojabrja”
- ”Gosinformsvodka za 28 nojabrja”
- ”Gosinformsvodka No. 52, 16 nojabrja”
- ”Vypiska iz gosinformsvodki PP GPU Sibiri za vremja s 9 po 16 nojabrja”
- ”Vypiska iz gosinformsvodki PP GPU Sibiri za vremja s 9 po 16 nojabrja”
- ”Vypiska iz gosinformsvodki po Omskoi gub. s 23 po 30 nojabrja. Tov. Jagode”

Kirjallisuus

- Davies, Sarah (1997), *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luukkanen, Arto (2005), *The Image of the Unimagined Enemy. – Russia Takes Shape. Patterns of Integration from the Middle Ages to The Present*. Edited by Sergei Bogatyrev. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Luukkanen, Arto (1994), *The Party of Un-Belief. The Religious Policy of The Bolshevik Party 1917-1929*. Helsinki: SHS.

- MacDonald, Tracey (2002), *Peasant Rebellion in Stalin's Russia. – Contending With Stalinism. Soviet Power & Popular Resistance in the 1930's*. Edited by Lynne Viola. Ithaca: Cornell University Press.
- Nove, Alec (1982), *An Economic history of The U.S.S.R*. London: Penguin Books.
- Viola, Lynne (2002), *Popular Resistance in Stalinist 1930's. – Contending With Stalinism. Soviet Power & Popular Resistance in the 1930's*. Edited by Lynne Viola. Ithaca: Cornell University Press.